ŞTEFAN OLTEAN

DESPRE SEMANTICA PROPOZIȚIILOR DECLARATIVE INCAPSULATE, A ÎNTREBĂRILOR ŞI A EXCLAMAȚIILOR

În lucrarea de față ne propunem să abordăm unele aspecte semantice, în esență referențiale, ale propozițiilor declarative incapsulate, ale întrebărilor şi ale exclamațiilor. În acest scop vom avea în vedere noțiunea de referință din cadrul semanticii formale şi vom opera cu precădere cu versiuni ale acesteia prezentate în lucrările lui Emmon Bach (1989), Gennaro Chierchia şi Sally McConnell-Ginet (1990) şi John Saed (1997). Vom întrebuința, de asemenea, un aparat al lumilor posibile, un ingredient esențial, cum vom vedea, pentru captarea aspectelor semantice urmărite, ținând cont de faptul că în cele mai multe cazuri denotația propozițiilor în discuție – un aspect semantic fundamental al acestora – nu poate fi specificată prin raportare la lumea reală. Cât priveşte analiza întrebărilor directe şi indirecte, vom valorifica contribuțiile lui Lauri Karttunen (1977) şi C. L. Hamblin (1973). Mai întâi vom prezenta însă cadrul teoretic.

1. INTRODUCERE

Cum explică semantica formală noțiunea de referință? De la Gottlob Frege încoace, referința a fost pusă pe seama relației dintre expresiile lingvistice şi denotatul lor, întrebuințându-se termeni precum *referință*, *denotație*, *valoare semantică* sau *valoare de adevăr*, primii trei aplicându-se denotației unui nume sau a unei expresii lingvistice, iar ultimul, denotației propozițiilor, considerând că acestea se referă la valoarea lor de adevăr (vezi Bach [1989], Chierchia şi McConnell-Ginet [1990] şi Saed [1997]; cf. şi Vasiliu [1992, p. 70-89]). În conceptualizarea amintită, referința este diferită de *sens*, un nivel de reprezentare mentală (Saed 1997, p. 32) postulat de Frege, situat între expresiile lingvistice şi lume, care precede şi permite referința[1]. În esență, referința sau *extensiunea*[2] unui nume este un obiect individual, în timp ce

[1] Vezi Chierchia şi McConnell-Ginet (1990, p. 57), care arată că, în conformitate cu Frege, referința unei expresii constă în ceea ce ea desemnează în cazul unei anumite utilizări, pe când sensul său este determinat de maniera în care este prezentată referința. Vezi şi Saed (1997, p. 32).

[2] Logica şi semantica contemporană operează cu termenii de extensiune şi intensiune, care corespund referinței şi, respectiv, sensului fregean.

DACOROMANIA, serie nouă, III–IV, 1998–1999, Cluj-Napoca, p. 231-242

sensul sau *intensiunea* sa este un concept individual. Spre exemplu, referinţa expresiei *luceafărul de dimineaţă* este planeta Venus, iar sensul său, steaua care dispare ultima de pe firmament dimineaţa. Referinţa expresiei *luceafărul de seară* este identică, dar sensul său este diferit: steaua care apare prima pe firmament seara[3]. Referinţa unui predicat este însă un set de indivizi, iar intensiunea sa este o anumită proprietate. Spre exemplu, referinţa expresiei *este italian* este setul de indivizi care sunt italieni, iar sensul său, proprietatea, calitatea de a fi italian. Referinţa unei propoziţii constă în schimb în valoarea ei de adevăr – *adevărat* sau *fals* –, în timp ce sensul său este dat de gândul sau propoziţia logică exprimată. Spre exemplu, referinţa propoziţiei *Luceafărul de dimineaţă este luceafărul de seară* este valoarea ei de adevăr (adevărat, în mod necesar, *a posteriori)*, iar sensul său, gândul exprimat („Steaua care se vede dimineaţa este identică cu steaua care se vede seara"). Prin urmare, pentru semantica formală semnificaţia unei expresii lingvistice, chiar dacă ea constă în esenţă în denotaţie, nu se reduce totuşi la aceasta, ci presupune în mod concomitent şi sensul. Semantica formală nu trebuie deci identificată cu o simplă teorie referenţială, ea preocupându-se, printre altele, cum vom vedea, şi de problema situaţiilor imaginare sau a entităţilor mentale.

Versiunea semanticii formale cu care operează autorii contemporani menţionaţi mai sus este semantica modelelor teoretice, care permite specificarea denotaţiei expresiilor lingvistice sau a propoziţiilor în cadrul unui limbaj artificial numit *calcul predicaţional*. Prin intermediul acestuia se propun descrieri ale reprezentărilor mentale asociate expresiilor sau propoziţiilor, cărora li se atribuie apoi o valoare semantică sau de adevăr prin funcţia de interpretare [ ]. Interpretarea este dată faţă de un model *M* sau de o „situaţie modelată" la care se referă diferitele tipuri de expresii ale limbajului (*variabile – x*, *y*, *z* –, *constante individuale – a*, *b*, *c* –, *predicate – B* (*bea Martini*), *F* (*fugi*), *P* (*plăcea*) etc. – şi *conectori* – & = şi, v = sau etc.) şi o funcţie *g*, prin care se atribuie valori variabilelor. Modelul este o structură abstractă de forma < *U*, *V* >, unde *U* este domeniul sau setul de indivizi împreună cu relaţiile dintre ei, sau universul discursului, iar *V* este funcţia designatoare, care ne dă extensiunea fiecărui simbol în situaţia descrisă, atribuind elemente constantelor individuale şi predicatelor din calculul predicaţional. Spre exemplu, ne putem imagina o situaţie foarte simplă cu Luciano Pavarotti şi Sophia Loren, în care Pavarotti bea Martini şi îi place de Loren. Modelul corespunzător va fi *M1*, în care, în cazul predicatelor, *V1(B)* = indivizii care beau Martini: {Pavarotti}, mulţime cu un singur membru; şi *V(P)* = mulţimile de perechi de indivizi în care primului individ îi place de celălalt individ: {< Pavarotti, Loren >} (în limbajul logic acolada reprezintă o mulţime); iar în cazul constantelor, *V1(p)* = Pavarotti şi *V1(l)* = Loren. După stabilirea modelului urmează atribuirea de valori de adevăr (1 = adevărat, 0 = fals) propoziţiilor din calculul predicaţional, construite cu ajutorul simbolurilor: spre exemplu, propoziţia [*B(p)*]*M1* = 1 (adevărat), deoarece [*p*]*M1* 0 [*B*]*M1*, adică Pavarotti aparţine mulţimii de indivizi care bea Martini în situaţia modelată; în schimb, propoziţia [*B(l)*]*M1* = 0 (fals), deoarece

[3] Un vorbitor neautorizat poate corela diferenţa de sens dintre cele două expresii cu o diferenţă referenţială şi, în consecinţă, le poate utiliza pentru a desemna două corpuri cereşti distincte.

[*l*]*M1* ó [*B*]*M1*, formulă care ne spune că Loren nu aparţine mulţimii care bea Martini, al cărei unic membru, în situaţia dată, este Pavarotti. Cifra *1* relativizează valorile la o situaţie particulară şi ne spune că pot exista o mulţime de modele diferite. Cu alte cuvinte, *V* atribuie o extensiune în *U* unor expresii din calculul predicaţional.

Calculul predicaţional conţine deci un set de reguli semantice care permit specificarea valorii de adevăr a propoziţiilor în raport de conţinutul modelului. El mai conţine, cum am văzut, şi un set de reguli sintactice, care sunt necesare, printre altele, pentru captarea compoziţionalităţii sensului sau, cu alte cuvinte, pentru descrierea contribuţiei constituienţilor propoziţionali la valoarea de adevăr a întregii propoziţii.

De cele mai multe ori însă interpretarea este relativizată nu numai la model, ci şi la funcţia de atribuire de valori variabilelor, *g*, deoarece expresiile complexe precum propoziţiile pot conţine în afara constantelor individuale şi variabile. Dacă o propoziţie *S* este adevărată, atunci [*S*]*M1,g1* = 1 reprezintă formalizarea valorii sale, ceea ce ne spune că *S* este adevărată în raport de un model *M1* şi o funcţie *g1* (vezi Chierchia şi McConnell-Ginet 1990, p. 99-100); dacă ea este falsă, valoarea ei de adevăr este 0.

Semantica modelelor teoretice îşi propune să specifice valoarea semantică a propoziţiilor sau a altor tipuri de expresii lingvistice ale unei limbi (1) prin traducerea lor într-un limbaj logic, calculul predicaţional („metalimbaj universal", după Saed 1997, p. 271), cu o sintaxă şi semantică clar definite; (2) prin stabilirea unui model matematic al situaţiilor descrise de propoziţii; şi (3) prin urmărirea manierei în care expresiile limbajului logic corespund cu situaţiile modelate. Este evitată astfel circularitatea în specificarea valorilor semantice sau de adevăr ale expresiilor lingvistice, iar interpretarea devine mai obiectivă.

2. CONSTRUCŢII INTENSIONALE

Pe calea descrisă mai sus pot fi specificate condiţiile de adevăr ale propoziţiilor în funcţie de valoarea semantică a componentelor lor într-o situaţie dată şi pot fi definite modele diferite pentru situaţii diferite, dar în procesul de evaluare a propoziţiei poate fi avută în vedere doar o singură situaţie. Există însă numeroase propoziţii care reclamă o evaluare relativ la circumstanţe diferite de acelea în care sunt evaluate, cum ar fi cele de mai jos, care se referă la situaţii trecute, ipotetice sau presupuse:

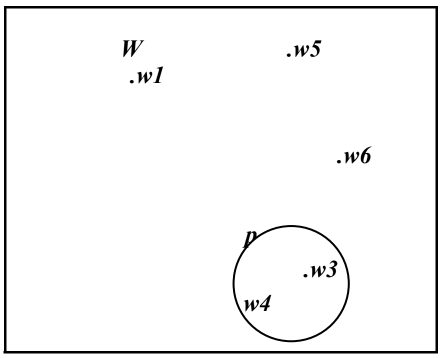
(1) Ion era student.
(2) Dacă Ion ar fi studiat, ar fi promovat examenul.
(3) Ion crede că pământul este plat.

Asemenea propoziţii, cu verbe la timpul trecut sau la modul condiţional, cu verbe de atitudine propoziţională (*a crede*, *a spune*, *a-şi imagina* etc.), cu verbe modale etc. sunt *construcţii intensionale*. Au ele denotaţie sau extensiune? Cum se poate explica faptul că valoarea de adevăr a lui (3) este independentă de valoarea de adevăr a propoziţiei incapsulate (subordonate)? Analiza unor asemenea construcţii presupune aprofundarea noţiunilor de propoziţie sau proprietate propuse de Frege

pentru diferitele tipuri de expresii lingvistice. Propozițiile în discuție au în comun faptul că extensiunea lor nu poate fi specificată decât prin considerarea unor circumstanțe alternative, contrafactuale[4] (alte moduri de a fi ale lumii), sau a unor lumi posibile în momente temporale distincte (Bach 1989, p. 32; Chierchia şi McConnell-Ginet, 1990, p. 209), în raport de care propozițiile logice exprimate sunt adevărate sau false. Spre exemplu, (1), repetat mai jos ca (4), poate fi evaluat ca fiind adevărat relativ la o lume anterioară, *w1* (din cuvântul englezesc *world* „lume”), în care „Ion este student” este adevărat sau relativ la un moment $t2 < t1$, anterior timpului enunțării, în care „Ion este student” este adevărat.

(4) Ion era student.

Din punct de vedere semantic, o propoziție divide situațiile în două grupuri mari: acelea pe care le caracterizează adecvat (în care ea este adevărată) şi acelea pe care le caracterizează inadecvat (în care nu este adevărată). Modul acesta de a privi lucrurile sugerează că propoziția se asociază în fiecare lume relevantă cu o valoare de adevăr (vezi Tabelul 1 [Chierchia şi McConnell-Ginet 1990, p. 208]), că ea este *o funcție dinspre lumi posibile înspre valori de adevăr*: adevărat în lumile în care este adevărată, fals în celelalte lumi (vezi Figura 1 [*ibidem*]).

Tabelul 1

unde *W* este setul de lumi relevante, iar lumile încercuite, *w3* şi *w4*, sunt acelea în care propoziția *p* este adevărată.

Tabelul surprinde un aspect interesant, anume că *o propoziție este un set de lumi*.

$$p = \left| \begin{array}{l} w1 \rightarrow 0 \\ w5 \rightarrow 0 \\ w6 \rightarrow 0 \\ . \\ . \\ . \\ w4 \rightarrow 1 \\ w3 \rightarrow 1 \end{array} \right|$$

[4] Este interesantă ideea avansată de Wierzbicka (1996, p. 103), în conformitate cu care „conștiința circumstanțelor contrafactuale” face parte din categoria universaliilor umane.

Figura 1

Pentru a da seamă de aspectele temporale ale discursului, vom opera nu numai cu lumi posibile, ci şi cu lumi posibile în momente temporale distincte. Spaţiul logic poate fi acum reprezentat prin următoarea diagramă (Chierchia şi McConnell-Ginet 1990, p. 209), care ilustrează că, prin zonele pe care le decupează, propoziţiile sunt mulţimi de perechi lume–timp (*circumstanţe*):

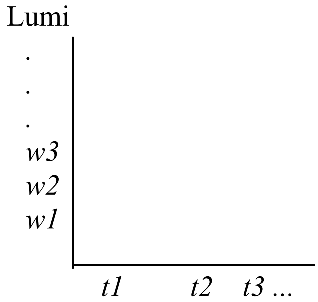

Figura 2

Modelul *M* devine acum < *W*, *T*, <, *U*, *V* >, în care *W* este un set de lumi, *T* este un set de momente ordonate printr-o relaţie de precedenţă < (în sensul că *t2* îl precede pe *t1*), *U* este universul discursului sau setul de indivizi şi *V* este o funcţie dinspre constante şi predicate individuale înspre intensiuni în *W* şi *T* (circumstanţe) (vezi Chierchia şi McConnell-Ginet 1990, p. 228). În particular, pentru verbele care acceptă propoziţii incapsulate cu „că”, spre exemplu, *a crede*, *V* va fi o funcţie dinspre lumi şi momente înspre relaţii cu doi termeni, primul fiind un individ în *U*, iar al doilea o propoziţie sau set de lumi.

Noul calcul predicaţional intensional, care conţine acum o funcţie de interpretare diferită, de forma [ ] *M*,*w*,*t*,*g*, va atribui o valoare de adevăr unui enunţ în raport de un model şi o funcţie *g*, precum şi o pereche lume–timp, asociind enunţul cu o propoziţie care este evaluată drept adevărată sau falsă relativ la o circumstanţă particulară, definită de coordonatele *w* şi *t*. O formulă precum *V*(*crede*) (< *w, t* >) ne dă extensiunea lui *a crede* în < *w, t* >.

Înainte de discutarea unor aspecte ale complementizării ca noţiune intensională, vom mai explica nişte simboluri utilizate pentru înţelegerea formalizărilor propuse. Coordonatele de lume şi timp cu care vom opera vor fi definite în raport de circumstanţele pe care le descriu enunţurile sau propoziţiile incapsulate. Dacă *w1* este lumea reală sau o lume compatibilă cu povestirea, în cazul unui enunţ selectat dintr-un text ficţional[5], şi *t1* este timpul enunţării, atunci *w2* va fi o lume accesibilă[6] din *w1*,

---

[5] Analiza poate fi extinsă şi la enunţuri selectate din texte ficţionale, considerând că acestea descriu un sistem alternativ, centrat pe o lume a povestirii sau a ficţiunii, w1, diferită de lumea reală, în jurul căreia sunt dispuse lumi periferice, w2, w3 etc., accesibile din cuprinsul povestirii prin

compatibilă, spre exemplu, cu ceea ce crede sau spune cineva (individ din lumea reală sau personaj), iar *w3*, o lume accesibilă din *w2*. De asemenea, *t2* va desemna timpul de referinţă: trecut, în cazurile discutate mai jos. În afară de < *x, y* >, care desemnează o pereche de indivizi, vom mai întrebuinţa şi simbolurile {*x, y*} şi ∈, primul reprezentând o mulţime finită, al doilea apartenenţa la un set. Cele două puncte în reprezentarea formală sunt menite să ofere descrieri mulţimilor, însemnând „astfel că" / „aşa că".

2.1. Propoziţii declarative incapsulate

Semantica lumilor posibile permite o analiză elegantă a complementizării. Propoziţiile subordonate, *incapsulate*, cu precădere cele introduse prin „că", pot fi analizate ca propoziţii logice. Verbele care acceptă asemenea propoziţii sunt în mod frecvent *verbe de atitudine propoziţională*, care exprimă relaţii între indivizi şi propoziţii sau mulţimi de lumi.

***Interpretarea* de re *şi* de dicto**

Să luăm următorul exemplu, inspirat din Chierchia şi McConnell-Ginet (1990):

(5) [$_S$Madonna crede că [$_S$un spectator o urăşte]].

Propoziţia *p* exprimată de propoziţia incapsulată este [un spectator o urăşte pe Madonna]. Ignorând, pentru simplitate şi în scopuri ilustrative, coordonatele *M* şi *g*, spunem că [5]*w1,t1* = 1 dacă şi numai dacă < Madonna, *p* [urî(spectator, Madonna)] > ∈ *V* (crede) (< *w1, t1* >), unde *w1* = lumea reală, iar *t1* = timpul prezent, formulă care ne spune că (5) este adevărat în *w1* dacă şi numai dacă (crede (Madonna, *p*)). Enunţul exprimă atitudinea Madonnei faţă de propoziţia incapsulată, modul în care ea se raportează la aceasta, convingerea ei. El este însă ambiguu, putând avea două interpretări ([5a]) şi ([5c)] :

(5a) [[un spectator]$_i$ [Madonna crede că [$_S$ e$_i$ o urăşte]]], unde e$_i$ este „urma" termenului „spectator".

Forma logică este următoarea:

întrebuinţarea unor expresii creatoare de lumi (vezi Ryan 1991; Oltean 1995).

[6] O lume posibilă poate fi accesată dintr-o altă lume. Considerând lumile posibile drept constructe mentale, Ryan (1991) localizează relaţiile de accesibilitate în diferite acte mentale prin care ne îndepărtăm de lumea reală (spre exemplu, *a-şi imagina că, a visa*) sau de o altă lume (centru de referinţă) şi creăm astfel o întreagă reţea de lumi. Procesul, numit recentrare, reprezintă un gest fundamental al ficţiunii, dar se produce, de asemenea, susţine ea, în diverse alte situaţii, cum ar fi jocuri ale copiilor, vis etc. Relaţiile de accesibilitate comportă însă şi un aspect logic (*ibidem*), în sensul că o lume este posibilă dacă şi numai dacă este determinată sub raportul adevărului şi este consistentă, conţinând stări de lucruri care nu violează legile logicii: P sau ¬ P, nu P şi ¬ P, unde ¬ simbolizează negaţia.

(5b) $\exists x$[spectator (x) & [crede (Madonna, ^[urî (x), Madonna])]], unde ^ = „că”, iar $\exists$ = cuantificatorul existențial „pentru un x”.

Aceasta este interpretarea *de re* (convingere privind un anumit individ, spre exemplu, Ion, despre care ea crede că o urăşte; Madonna crede că propoziția îl vizează pe Ion).

(5c) [$_S$ Madonna crede că [$_S$ [un spectator$_i$ [e_i o urăşte]]].

Forma logică este următoarea:

(5d) crede (Madonna, ^[$\exists x$[Spectator (x) & urăşte (x, Madonna)]]), unde ^ = „că”.

Aceasta este interpretarea *de dicto* (convingere privind ceea ce se spune, conținutul propozițional al enunțului).

Şi alte verbe acceptă propoziții incapsulate, iar cele afirmate despre *a crede* sunt în general valabile şi pentru acestea. Asemenea verbe sunt de două tipuri: *factive* şi *nonfactive* (vezi Kiparsky şi Kiparsky 1971 [1970]; Karttunen 1974), cuplate cu transparența şi, respectiv, opacitatea presupozițiilor complementelor lor (vezi şi Karttunen 1991 [1974], p. 410). Predicatele factive includ verbe precum *a realiza*, *a observa*; ele presupun adevărul complementelor lor, fapt testabil prin negare (vezi Karttunen 1974).

(6a) Ion îşi dă seama că nu are dreptate.
(6b) Ion nu îşi dă seama că nu are dreptate.

În acest exemplu, „îşi dă seama” presupune că „Ion nu are dreptate” este adevărat, deoarece acest conținut se păstrează în cazul negării (6b). Nonfactivele, care nu presupun adevărul complementelor lor, includ diferite verbe *dicendi* şi/sau *inchizitive* (spre exemplu, *a spune*, *a întreba*), verbe *creatoare de lumi* (spre exemplu, *a visa, a-şi imagina*) sau verbe care exprimă *atitudini propoziționale* (spre exemplu, *a crede*, *a socoti*, *a gândi*) (vezi, de asemenea, Karttunen 1991 [1974] în legătură cu categoriile de verbe care acceptă complemente).

2.1.1. Propoziții declarative cu verbe nonfactive

În cele ce urmează vom analiza o serie de exemple, dintre care unele sunt adaptări ale unor modele selectate din opere ficționale în limba engleză (pentru analiza versiunilor originale, nemodificate şi pentru analiza altor exemple, vezi Oltean 1995 şi 1996, p. 63-70). Din motive de simplitate vom ignora, în majoritatea cazurilor, coordonatele M şi g atunci când vom specifica valorile semantice ale expresiilor lingvistice analizate şi vom opera doar cu coordonatele w şi t, pe care le considerăm suficiente pentru înțelegerea formalizărilor pe care le oferim mai jos.

(7) Doctorul Holmes a spus că atunci când se simțea astfel mergea la Music Hall.

Prin anaforă la secţiunea precedentă de discurs, [*astfel*] *M*,*w1*,*t2*,*g* = deprimat, depresiv, unde *t2* este anterior timpului vorbirii, *t1*, iar *w1* este o lume a ficţiunii. Propoziţiei incapsulate, *p*, [$_S$ Dr. Holmes merge la music hall când are o stare depresivă], i se atribuie o valoare în raport de *w2* şi *t*, unde *t* = setul de momente când doctorul Holmes, un personaj, are stări depresive. Deci, [7]*w1,t2* = 1 (este adevărat) dacă şi numai dacă < Dr. Holmes, *p* > ∈ *V*(*a spune*)(< *w1*, *t2* >). Aşadar, (a spus (Dr. Holmes, *p*)) se asociază cu o lume a povestirii *w1*, căreia îi aparţine naratorul, dar lui *p* i se atribuie o valoare de adevăr într-o lume *w2*, în care se actualizează ceea ce zice personajul. Exemplul este o adaptare a unui text în limba engleză, selectat din romanul *Mrs Dalloway* (Woolf 1964 [1925], p. 100).

2.1.2. *Propoziţii declarative cu verbe factive*

Să considerăm exemplul (8), care are la bază un text original selectat din nuvela „Eveline" (Joyce 1965 [1915], p. 39), adaptat pentru a ilustra cât mai clar problema analizată:

(8) Eveline observă că tatăl său devenise cam bătrân.

Când structura parantetică conţine verbe factive (spre exemplu, *a observa*), referinţa i se atribuie într-o lume *w1*, compatibilă cu povestirea, în cazul acestui exemplu. Enunţul descrie modul în care Eveline, un personaj, se raportează la o stare de lucruri exprimată de propoziţia incapsulată, *p*, [$_S$ Tatăl Evelinei devenise bătrân], căreia i se atribuie o valoare de adevăr într-o lume a povestirii, *w1*. Fenomenul se validează prin testul presupoziţional, care ne spune că structura discursivă globală, care include partea parantetică sau controloare (*Eveline observă că*...), îl presupune pe *p*. În consecinţă, [(8)] = 1 dacă şi numai dacă < Eveline, *p* > ∈ (*observa*)(< *w1*, *t2* >), unde *t2* este un timp anterior momentului producerii enunţului, *t1*.

2.2. ***Întrebări***

Se poate oare vorbi despre denotaţia întrebărilor? Un asemenea lucru pare a fi contraintuitiv, dar de aici nu rezultă că, pentru caracterizarea sensului lor, condiţiile de adevăr sunt irelevante. În încercarea de a demonstra valabilitatea unui asemenea punct de vedere, vom analiza mai jos o serie de exemple.

(9) [Pământul este plat]*w1*
(10) [Eu declar că [pământul este plat]*w2*]*w1*

Propoziţia (10) pare a fi echivalentă cu (9). Din punct de vedere semantic ea este însă diferită, datorită condiţiilor de adevăr diferite: (9) are valoarea adevărat sau fals, în funcţie de starea de lucruri din lumea reală, *w1*, în timp ce (10) este adevărată ori de câte ori este rostită („declar" este un verb performativ)[7], independent de valoarea de

[7] Propoziţia se autoverifică sub raport pragmatic; verbul „a declara" este la persoana I singular,

adevăr a propoziţiei incapsulate, atribuită într-o lume *w2,* compatibilă cu ceea ce declară vorbitorul.

(11) Cine a venit?

Propoziţia (11) pare să fie echivalentă cu o propoziţie declarativă în care întrebarea directă devine o propoziţie incapsulată (*întrebare indirectă*) şi cade sub incidenţa unui verb „performativ” corespunzător (cf. Karttunen 1977), verb nonfactiv:

(12) [Eu] te întreb cine a venit.

La rândul său, aplicând metoda descompunerii lexicale sugerată de Jaakko Hintikka (vezi Karttunen 1977, p. 8), putem reda *te întreb* prin *te rog să îmi spui* sau *doresc să îmi spui*. Rezultatul este o propoziţie cu o structură mai explicită, semantic echivalentă cu (12):

(13) [Eu] te rog/doresc să îmi spui cine a venit.

O asemenea propoziţie declarativă este adevărată ori de câte ori este rostită („doresc”, spre exemplu, are, în acest caz, o întrebuinţare strict performativă [vezi Austin 1981 [1962], p. 160]). Ea este totodată echivalentă din punct de vedere semantic cu întrebarea directă din (11). Karttunen conchide că dacă astfel de propoziţii sunt semantic echivalente, iar propoziţia declarativă este adevărată (se autoverifică sub raport pragmatic), atunci are sens să vorbim şi de referinţa întrebărilor directe sau a întrebărilor în general, identificată însă nu cu setul de propoziţii exprimate de *răspunsurile posibile*, ca la Hamblin (1973), ci cu *setul de propoziţii exprimate de răspunsurile adevărate*. Dar de ce au în vedere atât Karttunen, cât şi Hamblin răspunsurile atunci când se ocupă de denotaţia întrebărilor? Explicaţia este asociată cu faptul că întrebările, prin însăşi natura lor, creează o situaţie în care se impune o alegere între propoziţiile ce alcătuiesc setul de răspunsuri.

Să analizăm exemplul (14), constituenţilor căruia i se atribuie valori în raport de coordonatele redate în (15):

(14) [$_S$ Te rog/doresc [$_S$să îmi spui [$_S$cine a venit]]]

(15) [$_S$ Te rog/doresc [$_S$să îmi spui că [$_S$*cine* (cf. *cineva*) a venit]*w3*]*w2*]*w1*, unde *w1* = lumea reală, *w2* = o lume în care se actualizează ceea ce doresc, iar *w3* = un set de lumi compatibil cu ceea ce mi se spune / răspunde, în care se actualizează valorile lui „cine”.

Dacă întrebările indirecte sunt semantic echivalente cu întrebările directe şi dacă variabila „cine” se comportă asemenea unui grup nominal cu cuantificator existenţial, a cărui valoare semantică este „cineva” (Karttunen 1977, p. 19), atunci, preluând sugestia lui Hamblin (1973), se poate conchide că întrebarea indirectă din (14) denotă un set de propoziţii exprimate de răspunsuri posibile, cum ar fi „Ion a venit”, „Maria a venit”, „Paul a venit” etc., în funcţie de valoarea atribuită lui „cine”. Dacă se acceptă însă propunerile lui Karttunen (1977), care dezvoltă ideile lui Hamblin şi elaborează o

---

timpul prezent fiind un verb performativ (vezi Austin 1981 [1962]).

semantică mai convingătoare a întrebărilor, atunci denotaţia întrebării indirecte din (14) este identificată cu setul de răspunsuri adevărate, considerându-se că vorbitorul doreşte să ştie care indivizi au venit sau, cu alte cuvinte, care indivizi aparţin setului {*x*, astfel încât „*x* a venit”}.

Prin urmare, întrebarea indirectă din (14) este asociată cu setul de propoziţii posibile, adică setul {*p*: ∃*x*[persoană(*x*) & *p* = „a venit(*x*)}, care actualizează valoarea variabilei „cine” relativ la un set de lumi şi un timp {< *w3*, *t* >}, unde *w3* este setul compatibil cu ceea ce i se răspunde vorbitorului, iar *t* este un timp corespunzător, anterior momentului enunţării. Denotaţia întrebării se identifică însă cu setul de propoziţii sau răspunsuri adevărate. Întrebarea denotă deci un set care conţine, pentru fiecare persoană care a venit, propoziţia că ea a venit, setul fiind definibil într-o manieră recursivă prin răspunsurile adevărate, cum ar fi „Maria a venit”, „Paul a venit”. Mulţimea poate avea şi un singur membru, în cazul în care a venit doar o persoană, spre exemplu, Maria, sau poate fi vidă, dacă nu a venit nimeni. Aceeaşi denotaţie o are şi întrebarea directă (11), dat fiind că problema semanticii întrebărilor directe se reduce la aceea a întrebărilor indirecte. Enunţul întreg, care este adevărat ori de câte ori este rostit, exprimă în schimb modul în care vorbitorul, să zicem, Petre, se raportează la setul de propoziţii posibile, sensul său fiind [*p*, astfel încât pentru orice persoană *x* care vine în momentul *t* vorbitorul {Petre} doreşte să i se spună că ea a venit].

Să remarcăm că analiza propusă îşi găseşte confirmare într-o intuiţie mai veche privitor la natura întrebărilor, amintită de Anna Wierzbiczka (1996, p. 49), potrivit căreia acestea au la bază doi termeni semantici primari, „nu ştiu – doresc să ştiu”.

În consecinţă, condiţiile de adevăr nu sunt nicidecum irelevante pentru semantica întrebărilor directe sau indirecte, cărora li se atribuie o valoare într-un set de lumi *w3*. Or, acest lucru este aproape imposibil de captat în absenţa unui aparat formal corespunzător, deoarece, de regulă, lipseşte partea performativă a întrebării, în primul rând secţiunea sub incidenţa căreia cade răspunsul („să îmi spui” în [13]), responsabilă pentru accesarea unor lumi de tipul *w3*. Un asemenea aparat formal permite totodată o analiză compoziţională precisă a semnificaţiei, identificarea contribuţiei diferiţilor constituenţi propoziţionali la conţinutul global al enunţului, fapt ilustrat, în cazul întrebărilor indirecte, spre exemplu, ca de altfel şi în cazul propoziţiilor declarative, de condiţiile de adevăr diferite pentru secţiunea incapsulată (întrebarea indirectă) (denotaţie în setul *w3*) în comparaţie cu structura care o conţine (fraza) (denotaţie în *w1*).

Să mai luăm exemplul (16), care conţine tot o întrebare indirectă.

(16) Ion se întreabă cine a venit.

Propoziţia incapsulată „cine a venit” este asociată cu setul de propoziţii posibile {*p:* ∃*x*[persoană(*x*) & *p* = „a venit(*x*)”}, care actualizează valoarea variabilei *cine* relativ

la setul {< *w3*, *t* >}, compatibil cu răspunsurile. Denotația întrebării indirecte constă însă în răspunsurile adevărate. Întregului enunț (16) i se atribuie în schimb o valoare într-o lume *w1* şi un timp *t1*, el fiind adevărat dacă şi numai dacă < Ion, {*p*} > ∈ (*a se întreba*) (< *w1*, *t1* >) sau, cu alte cuvinte, dacă şi numai dacă (*se întreabă* (*Ion*, *p*)). Cu alte cuvinte, el exprimă modul în care Ion se raportează la setul de propoziții posibile.

Semantica întrebărilor care primesc răspunsuri afirmative sau negative, de tipul „Plouă?”, este similară, ele fiind asociate de asemenea cu un set de propoziții, anume setul care conține cele două propoziții contradictorii, exprimate de „Plouă” şi „Nu plouă”. Denotația unor asemenea întrebări o reprezintă mulțimea cu un singur element care conține fie propoziția afirmativă, fie cea negativă. Pentru întrebarea în discuție, acest fapt este captat prin formula {*p*: *p* = plouă ∨ *p* = ¬ plouă}, unde ∨ este „sau”, iar ¬ este negația „nu”. Să observăm că întrebările indirecte „dacă plouă”, „dacă plouă sau nu”, din propoziții precum „Doresc să ştiu dacă plouă/dacă plouă sau nu”, au toate o reprezentare logică identică, fiind echivalente din punct de vedere semantic.

2.3. *Exclamații*

Să considerăm, în traducere românească, următorul exemplu, selectat din nuvela *To Room Nineteen* (Lessing 1981 [1963], p. 55):

(17) Dar atunci fiecare exclamă: „Desigur! Cât de corect!”

Din punct de vedere semantic, exclamațiile pot fi incluse în categoria construcțiilor intensionale. Când sunt însoțite de expresii parantetice, lor li se atribuie o valoare de adevăr într-o lume *w2*, compatibilă cu exclamația, deoarece verbele controloare sunt nonfactive, cum ilustrează testul presupozițional (18a):

(18a) A exclamat că e supărat.

În acest exemplu, „e supărat” nu se presupune că este adevărat, fiindcă nu se păstrează în cazul negării (18b):

(18b) Nu a exclamat că e supărat.

În (17), exclamația reprezintă nemediat atitudinea exclamatorului, în timp ce structura discursivă globală, care include expresiile parantetice („...fiecare exclamă”), exprimă maniera în care exclamatorul se raportează la o structură verbală (exclamația). În exemplul selectat, *desigur* exprimă aprobarea de către agentul colectiv („fiecare”, „toți”) a propoziției *p* (Susan şi Matthew – două personaje – se căsătoresc) din fundalul presupozițional (specificat în discursul precedent). Această exclamație se comportă ca o variabilă adverbială propozițională, exprimând faptul că propoziția presupusă este adevărată într-o lume a povestirii *w1*, fiind vorba de un text ficțional, şi, mai mult decât atât, că exclamatorii presupun că ea este adevărată într-o lume *w1*. Astfel stând lucrurile, [17]*w1*, *t2* = 1 (deci, este adevărat) dacă şi numai dacă este cazul în *w1* că (exclamă (fiecare, desigur)), dar exclamației i se atribuie o valoare de

adevăr într-o lume *w2*, compatibilă cu ceea ce se exclamă, verbul controlor fiind nonfactiv, şi un moment *t2*, anterior momentului vorbirii, *t1*, identic cu timpul de referinţă. Prin urmare, structura exclamatină („Desigur! Cât de corect!”) reprezintă atitudinea însăşi a exclamatorilor, în timp ce propoziţia cu elementul parantetic exprimă modul în care aceştia se raportează la structura lingvistică exterioară (exclamaţia).

3. CONCLUZII

Semantica formală şi lumile posibile oferă un cadru care permite o analiză compoziţională elegantă şi precisă a structurilor propoziţionale incapsulate sau a altor tipuri de propoziţii, spre exemplu, a acelora care sunt „complemente” semantice ale unor verbe controloare/parantetice. Se pot specifica astfel o serie de aspecte extensionale sau referenţiale greu de captat în absenţa unui aparat suplu, care să permită accesarea unui nivel situat dincolo de limitele observaţiei empirice, se pot descrie fenomene semantice dintre cele mai controversate, cum ar fi valoarea de adevăr a propoziţiilor declarative sau, lucru mai puţin obişnuit, a întrebărilor şi a exclamaţiilor, fără de care mecanismul de producere a sensului lor ar rămâne insuficient elucidat. Totodată, se pot descrie o serie de alte aspecte, precum ambiguitatea, în cazul interpretării *de re* şi *de dicto*, care, în această conceptualizare, derivă din natura compoziţională a sensului.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Austin (1981 [1962]) = J. L. Austin, *How to Do Things with Words*, Cambridge, Massachusetts.

Bach (1989) = Emmon Bach, *Informal Lectures on Formal Semantics,* New York.

Chierchia & McConnell-Ginet (1990) = Gennaro Chierchia & Sally McConnell-Ginet, *Meaning and Grammar: An Introduction to Semantics*, Cambridge, Massachusetts.

Hamblin (1973) = C. L. Hamblin, *Questions in Montague English*, in „Foundations of Language” 10, p. 41-53.

Joyce (1965 [1915]) = James Joyce, *Eveline*, în *Dubliners*, New York.

Karttunen (1977) = Lauri Karttunen, *Syntax and Semantics of Questions*, in „Linguistics and Philosophy” 1, p. 3-44.

Karttunen (1991 [1974]) = Lauri Karttunen, *Presupposition and Linguistic Context*, in Steven Davis (ed.), *Pragmatics. A Reader*, New York – Oxford, p. 406-415.

Kiparsky şi Kiparsky (1971 [1970]) = Paul Kiparsky şi Carol Kiparsky, *Fact*, in Danny D. Steinberg and Leon A. Jakobovits (eds.). *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, Cambridge, p. 345-369.

Lessing (1981 [1963]) = Doris Lessing, *To Room Nineteen*, în R. V. Cassil (ed.), *The Norton Anthology of Short Fiction*, New York, London.

Oltean (1995) = Ştefan Oltean, *Free Indirect Discourse: Some Referential Aspects*, in „Journal of Literary Semantics” XXIV/1, p. 21-41.

Oltean (1996) = Ştefan Oltean, *Ficţiunea, lumile posibile şi discursul indirect liber*, Cluj-Napoca.

Ryan (1991)= Marie-Laure Ryan, *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*, Bloomington and Indianapolis.

Saed (1997) = I. John Saed, *Semantics*, Oxford.

Vasiliu (1992) = Emanuel Vasiliu, *Introducere în teoria limbii*, Bucureşti.

Wierzbicka (1996) = Anna Wierzbicka, *Semantics. Primes and Universals,* Oxford.
Woolf (1964 [1925]) = Virginia Woolf, *Mrs Dalloway*, Harmondsworth, Middlesex, England.

Universitatea „Babeş-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31